

Zoran Đimić

Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet, Ćirila i Metodija 2, RS–18000 Niš
dimic@filfak.ni.ac.rs

Re-legitimiziranje univerziteta – jedan novi Witz

Sažetak

Osnovno pitanje koje rad pokreće je na koji nam način istraživanje ideje univerziteta omogućuje da danas pred njom otvorimo nove horizonte? Fichteovo, Schleiermacherovo i Humboldtovo inzistiranje na obrani autonomije univerziteta stvorilo je novi problem – sudbinsko vezivanje univerziteta za državu pokazalo se kao preveliko breme. Pritisnut zahtjevima države za proizvodnjom profesionalne kompetencije, u svijetu koji je sve više insistirao na administrativnoj i privrednoj funkcionalnosti i efikasnosti, univerzitet se sve više udaljavao od svojih modernih prosvjetiteljsko-humanističkih okvira, odnosno, od proklamirane emancipatorske uloge znanja. Međutim, on je jednako bio žrtvom visoko podignutog tona kojim je bio praćen govor filozofa njemačkog idealizma. Univerzitet tako biva razapet između znanosti, nacije i države. Ideja univerziteta se time pretvorila u ideologiju univerziteta. Dijagnoza je glasila da je univerzitet ostao bez svoje ideje. Tako se danas odgovor na pitanje ima li ideja univerziteta još uvijek snagu legitimizacije same institucije, kod Habermasa, Lyotarda i Derridaa, poklapa s pokušajem »buđenja« samih živih aktera univerziteta, profesora i studenata. Današnji put filozofije u nekakvo novo legitimiziranje univerziteta moguće je samo ako ova revidira svoj stav prema toj instituciji. Možemo li re-legitimiziranje univerziteta shvatiti kao jedan novi vic?!

Ključne riječi

ideja univerziteta, znanost, vic, komunikacija, *bios theoretikos*, znanstvena zajednica

»Der Witz der alten Universitätsidee bestand gerade darin, dass sie in etwas Stabilerem gegründet werden sollte – eben in dem auf Dauer ausdifferenzierten Wissenschaftsprozess selber.«

Jürgen Habermas

Imamo li u vidu sve ono što se u području znanosti i filozofije događalo u XX. stoljeću, neko bi mogao postaviti pitanje: ima li, zaista, još uvijek smisla zanimati se za izvornu ideju univerziteta? Može li se išta više očekivati od nje? Kakav smisao danas ima govor o ovoj ideji ako znamo da su gotovo sva tri čuvena humboldtowska principa,¹ koji čine njen »kičmeni stup«, zapravo »klinički mrtvi«? Ako više nismo u stanju o ovoj ideji govoriti visoko podignutim tonom, kako su to radili filozofi njemačkog idealizma, kako nam

1

Riječ je o: 1. jedinstvu znanosti ; 2. jedinstvu nastave i istraživanja ; 3. akademskoj slobodi nastavnika i studenata. Vidi detaljnije o njima: Wilhelm von Humboldt, »Über die innere und äussere Organisation der höheren wissen-

schaftlichen Anstalten in Berlin«, u: *Die Idee der Deutschen Universität*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1956., str. 377–386.

preostaje da o njoj govorimo? Može li se uopće o njoj govoriti nejakvim »niskim« tonom? Možemo li, zajedno s Habermasom, možda o njoj govoriti »šaljivo«, dakle, vickastim govorom?

Krenimo, međutim, u ovu analizu od dijagnoze postojećeg stanja. Mnoge naše kolege, nastavnici, istraživači, studenti npr. tehničkih ili društvenih fakulteta, vjerojatno se ne bi složili s ovako sumornom slikom današnjeg univerziteta. Kroz snažnu funkcionalizaciju znanja današnje visoke škole vrlo uspješno obrazuju neophodne profesionalne kompetencije za koje društvo, država i moderne nadnacionalne korporacije iskazuju potrebe. Na fakultetima i institutima nikada ranije nije bilo više istraživanja, pa, čini se, i više rezultata i otkrića. Činjenica da su, npr. u Sjedinjenim Američkim Državama, najveći naručitelji tih istraživanja Ministarstvo obrane, NASA i pojedini gospodarstveni subjekti, ne umanjuje tehničku raspoloživost svijeta u kome čovjek danas živi, čak naprotiv. Većina naučnih otkrića vezanih za opće poboljšanje uvjeta čovjekovog života u XX. stoljeću javljaju se kao nus-proizvodi istraživanja u području vojne industrije. S druge strane, broj studenata se od Drugog svjetskog rata višestruko uvećava.²

Čini se da je univerzitetima i čovječanstvu sasvim dobro bez ideje univerziteta! Tko se još danas sjeća toga da univerzitet ne treba samo obrazovati kompetencije, već i ideale?! Što danas studentu koji želi studiranjem steći svoje mjesto u društvu, ugodan i lagodan život, uopće znači izvorni prosvjetiteljski karakter ideje univerziteta, tj. emancipatorska uloga znanja? Govor filozofa o krizi ideje univerziteta, krizi pojma znanja i krizi samih obrazovnih institucija tijekom XX. stoljeća, o čemu će nadalje u ovom radu biti više riječi, nije imao značajnijeg odjeka izvan granica filozofije same. Stoga se, također, možemo zapitati: ima li krize ideje univerziteta i krize univerziteta kao institucije izvan filozofije?

S druge strane, međutim, neki radikalni pristalica izvornih vrijednosti ideje univerziteta ovu okolnost nepostojanja krize univerziteta izvan glava filozofa mogao bi upotrijebiti kao ključni argument za dijagnosticiranje same krize. Ona je, dakle, tako systemska i duboka da se više uopće ne primjećuje. Međutim, tek površan uvid u tekstove filozofa koji su se u toku XX. stoljeća bavili ovim pitanjem problem krize ideje univerziteta osvjetljava na sasvim drugačiji način. Ispostavlja se, naime, da razlozi krize nisu bili samo vanjske prirode, tj. da nisu vezani isključivo za društveno-ekonomsku modernizaciju, već da su jednako i suštinske prirode, odnosno, da se tiču unutrašnjih teškoća same ove ideje. Habermas, Lyotard i Derrida, npr. u svojim tekstovima iz druge polovice XX. stoljeća,³ upućuju na to da od samog početka s idejom univerziteta nešto nije bilo kako valja. Želimo li razumjeti suvremenu agoniju ove ideje, moramo se, dakle, vratiti na sâm početak njenog nastanka, tj. na njen izvor. Pitanje čemu još ideja univerziteta vodi nas, dakle, k pitanju što je uopće uzrok njenog nastanka, odnosno, postavimo li to pitanje zajedno s Derridaom, što je njen princip razloga.⁴

Naime, u prvoj polovici XX. stoljeća u razgovorima o krizi univerziteta i njegovoj reformi činilo se još uvijek mogućim bezrezervno se pozivati na obnovu izvorne ideje univerziteta kao na jedini mogući put izlaska iz teškoća. Za tako nešto postoji više razloga. Ali, krenimo redom. U predgovoru svog programskog spisa iz 1945. godine, *Idee der Universität*, a nakon svega što je potresalo njemački univerzitet od njegove prve knjige o ovoj ideji iz 1923. godine, Jaspers zaključuje: »Budućnost univerziteta, ako im se pruži šansa, počiva na obnovi njihovog izvornog duha.«⁵ Zadržavajući visok, ekstravagantan ton, koji su u govoru o ideji univerziteta prvi podigli njeni osnivači, njemački

idealisti, a u želji da potakne njemački univerzitet na izlazak iz duboke krize, Jaspers ponovo priziva sve velike odredbe ove ideje: *bezuwjetno istraživanje istine (bedingungslose Wahrheitsforschung)* koje je *zajtjev čovjeka kao čovjeka, izvorno htijenje znanja (ursprüngliche Wissenwollen)*, univerzitet kao *najjasniju svijest svog doba (das hellste Bewusstsein des Zeitalters)*, itd.⁶

Na sličan način, 1947. godine o ideji univerziteta govori i Werner Jaeger: »Ako naši univerziteti žele postati ono što bi trebali biti, pokretačka snaga ponovnog rađanja čovjeka, onda idealu kontemplativnog života moraju vratiti mjesto koje mu pripada.«⁷ Malo drugačijim terminima, Jaeger aktualizira

2

Npr. u Njemačkoj je već od sredine pedesetih godina bilo oko 50 univerziteta s oko 150.000 studenata. Pod utjecajem ekspanzije tercijarnog sektora u toku 60-ih godina XX. stoljeća, taj broj se učestvostručio. Krajem 80-ih godina je, međutim, na 94 univerziteta bilo oko milijun studenata. Podaci UNESCO-a, također, pokazuju da je postotak upisanih na univerzitetu u industrijskim zemljama u periodu od 1950. do 1980., porastao od 4 na 30%. Vidi detaljnije o tome: Helmut Koehler, Jens Naumann, »Trends der Hochschulentwicklung 1970 bis 2000«, u: *Recht der Jugend und des Bildungswesens* 6/32, 1984., str. 419ff. U SAD-u je npr. krajem 60-ih, broj onih koji poslije srednjoškolskog obrazovanja upisuju visoke škole bio viši od 50%, što je podatak kojim nema ravna u povijesti obrazovanja. Na temelju toga, i naravno mnogih drugih zapažanja, T. Parsons govori o obrazovnoj revoluciji (*educational revolution*) u XX. stoljeću. Vidi detaljnije o tome: Talcott Parsons, Gerald M. Platt, *The American University*, Cambridge, MA 1975., str. 3–6.

3

Habermas se idejom univerziteta bavio u dva navrata. Najprije 60-ih godina u vrijeme opće rasprave o reformama obrazovanja u Njemačkoj. Svi radovi iz tog perioda sabrani su u knjizi *Protestbewegung und Hochschulreform*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1969. Njegov stav je, međutim, prilično evoluirao dvadesetak godina kasnije u tekstu »Die Idee der Universitaet – Lernprozesse«, u knjizi Jürgen Habermas, *Eine Art Schadensabwicklung*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1987. Lyotard se bavio problemima ideje univerziteta u svojoj najpoznatijoj knjizi *La condition postmoderne*, Les Editions de Minuit, Paris 1979. Derrida se ovom idejom bavio u više navrata tijekom osamdesetih godina. Ovdje ćemo se zadržati na idejama iz teksta »Les pupilles de l'Université: Le principe de raison et l'Idée de l'Université«, u knjizi *Du droit à la philosophie*, Galilée, Paris 1990.

4

Shodno svom običaju da se igra s višesmislenošću određenih termina, Derrida u gore spomenutom tekstu »Les pupilles de l'Université: Le principe de raison et l'Idée

de l'Université« vješto koristi dvosmislenost francuske imenice *la raison* koja znači i razlog i um. On tako, na dvostruki način, veže ideju univerziteta za modernu europsku filozofiju. Shvaćajući ovo *la raison* kao 'razlog' nadovezuje se na leibnizovsku, metafizičko-logičku tradiciju, a shvaćajući ga kao 'um' na tradiciju njemačkog idealizma. Derrida je podjednako stalo do obje te relacije. Stoga on kaže: »A ma connaissance, on n'a jamais fondé un projet d'Université contre la raison« (Koliko mi je poznato, nikada nije utemeljen neki projekt univerziteta protiv uma/razloga), *Du droit à la philosophie*, str. 470. Međutim, u naslovu ovog čuvenog Derridaovog teksta postoji još jedan termin u čijem prevođenju također moramo sačuvati višesmislenost. Naime, imenica *les pupilles* u svom pluralnom obliku može značiti 'učenici', 'pitomci', ali također i 'maloljetnici', 'siročići', te na kraju i 'zjenice'. Ako se ima u vidu sadržaj Derridaovog teksta, reklo bi se da je njemu jednako stalo do svih ovih značenja. Naime, naslov teksta ne bi bilo pogrešno prevesti s *Univerzitetski učenici: princip razloga i ideja univerziteta*, ali također ne bi bilo pogrešno i ako bismo naslov preveli sa *Siročići univerziteta: princip razloga i ideja univerziteta*. To isto vrijedi i za varijantu *Zjenice univerziteta: princip razloga i ideja univerziteta*. Naime, iz čitavog teksta i Derridaovog ključnog stava o ideji univerziteta se vidi da naglasak stoji na samim članovima univerziteta, dakle, na profesorima i studentima, odnosno, na njihovoj odgovornosti. Međutim, s obzirom na suvremenu krizu same institucije, ovi se mogu shvatiti i kao *siročići*, *maloljetnici*, i kao *zjenice*.

5

Karl Jaspers, *Idee der Universität*, Springer Verlag, Berlin 1946., str. 5.

6

Ibid., str. 9–11.

7

Werner Jaeger, »Die Griechen und das philosophische Lebensideal«, u: *Humanistische Reden und Vorträge*, Berlin 1960., str. 239. U vezi s Jaegerovim stavom o ideji univerziteta vidi također u istoj knjizi tekst »Stellung und Aufgaben der Universität in der Gegenwart«.

isto ono što Jaspers naziva *duhovnim životom* univerziteta. I jedan i drugi nas uvjeravaju da dva osnovna zadatka univerziteta, traženje i predaja istine, tj. istraživanje i nastava, nisu mogući ako za posljednju svrhu nemaju odgajanje i obrazovanje čovjeka, tj. oblikovanje jednog idealnog načina života.

Na jedan neobičan i prije svega vrlo kontroverzan način, i Martin Heidegger je vjerovao da se obnova univerziteta može izvršiti preko ponovne afirmacije izvornih univerzitetskih vrijednosti. U svom rektorskom govoru 1933. godine, on akademsku slobodu i autonomiju, odnosno, u njegovoj terminologiji, *samoupravu* (*Selbstverwaltung*) razumije kao *samopromišljanje* (*Selbstbesinnung*) i *samopotvrđivanje* (*Selbstbehauptung*),⁸ odnosno kao *duhovno zakonodavstvo* (*geistige Gesetzgebung*) utemeljeno na znanju.⁹ Sam temelj ideje univerziteta nalazi se već u starogrčkom shvaćanju znanosti.¹⁰ Par godina ranije, u jednom od svojih najčuvenijih tekstova *Was ist Metaphysik?*, Heidegger raspad ideje jedinstvenog univerziteta tumači kao posljedicu samog metafizičkog ustrojstva čitave epohe.¹¹ Postojeća rascjepkanost i razdvojenost fakulteta, do koje je došlo nekontroliranom specijalizacijom znanja, može se nadići samo ako znanost ponovo postane »oblikujuća moć tijela njemačkog univerziteta«, odnosno samo ako se akademska zajednica ponovo »stavi u područje duhovnog zakonodavstva i time obori barijere među strukama i nadiđe učmalost i lažnost površne strukovne obuke«. ¹² Stavljajući ovom prilikom svjesno u stranu svu kontroverznost Heideggerovog rektorskog govora, te ukupnog njegovog jednogodišnjeg boravka na mjestu rektora Freiburgškog univerziteta,¹³ jer ovdje nije mjesto da o tome detaljnije govorimo, nužno je primijetiti da je on, usprkos odbacivanju prosvjetiteljskog univerzalizma u korist nacionalnog, odnosno njemačkog zasnivanja univerziteta, ideju obnove univerziteta ipak gradio na tipično antičkim i idealističkim, prije svega kantovskim postavkama, kao što su: duhovno samo-zakonodavstvo, centralno mjesto filozofije i pojma znanosti na univerzitetu, samouprava univerziteta, akademska sloboda, itd. Heidegger je očito vjerovao da će reafirmacija ovih vrijednosti, shvaćenih međutim na jedan nov način, dovesti do snažnijeg i čvršćeg ustrojstva univerziteta. Istina je međutim da neposredni kontekst Heideggerove zamisli obnove univerziteta nije prosvjetiteljski, već se neposredno tiče instrumentalizacije ideje univerziteta u svrhu realizacije jednog nacionalnog programa u kojem bi univerzitet trebao biti čuvar i vodič njemačkog naroda. Heidegger međutim nije prvi njemački filozof koji je kozmopolitsko, prosvjetiteljsko zasnivanje ideje univerziteta zamijenio nacionalnim.

Postojanost vjere u ideju univerziteta u vremenima krize ove institucije u prvoj polovici XX. stoljeća također se može sagledati unutar takozvane tradicije njemačkih mandarina, u periodu od 1890. do 1933. godine.¹⁴ Njihovo tumačenje pojma znanosti i ideje univerziteta neposredno se temeljilo na idejama njemačkih idealista.¹⁵ Sve veći jaz između tvrdoglavih, mandarinskih, neohumanističkih ideala znanosti i obrazovanja, i stvarnosti u kojoj je elitistička klasa akademskih građana sve više gubila utjecaj, doveo je do toga da se ideja univerziteta formulirala u sve većoj »opreci prema činjenicama«, i tako sve više degenerirala u neku vrstu »ideologije profesionalne klase (*Ideologie eines Berufsstandes*) s visokim stupnjem društvenog prestiža.«¹⁶ Taj proces u kojemu se ideja univerziteta pretvorila u ideologiju univerziteta, tj. u ideologiju profesionalne klase – dakle, u jednu birokratiziranu, konformističku instituciju koja više ne haje za moderne transformacije pojma znanosti i znanja – spada u jedno od najznačajnijih pitanja same ideje univerziteta. Nepravедno bi bilo okriviti za tako nešto samo tradiciju mandarina i njihovu želju da zaštite moć svog klasnog i profesionalnog položaja. S obzirom na povijesnu i filozofsku utemeljenost mandarinske ideologije u samom njemačkom idealizmu,

razlozi degeneracije ideje univerziteta moraju se tražiti na samom njenom izvoru, dakle, u njenim idealističkim temeljima.

Godine brze društvene i ekonomske modernizacije neposredno nakon II. svjetskog rata, stvorile su međutim u sferi obrazovanja i znanosti sasvim drugačiju atmosferu u kojoj više nije tako lako bilo moguće vraćati se Humboldt-u, Kantu, Fichteu, Schellingu ili Schleiermacheru, odnosno, zagovarati idealističke postavke ideje univerziteta. Tako je već u predgovoru za revidirano izdanje *Ideje univerziteta* iz 1961. godine, sada već prilično razočaran lošim odvijanjem reformi, Jaspers o ideji univerziteta govori prilično rezigniranim tonom.¹⁷ Što se u međuvremenu promijenilo između dva izdanja iste Jaspersove knjige? U nastavku teksta Jaspers gotovo kao da prijete ili uvjера: »Samo netko tko u sebi nosi ideju univerziteta može na primjeren način misliti i raditi u njenu korist.«¹⁸ Od visoko podignutog tona govora o ideji univerziteta ovdje ostaje samo glasna vika. Jaspers očito zauzima jedan vrlo isključiv stav koji ne odražava stvarnost univerziteta njegovog doba. Danas je to besmisleno dokazivati, ali već je šezdesetih godina bilo jasno da kompleks-

8

Martin Heidegger, *Die Selbstbehauptung der deutschen Universitaet. Das Rektorat 1933/34*, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main 1990., str. 10. »Samouprava postoji samo na temelju samopromišljanja. Samopromišljanje se događa jedino kroz snagu samopotvrđivanja njemačkog univerziteta.«

9

Ibid., str. 16. »Fakultet je samo onda fakultet, ako se razvija ka moći duhovnog zakonodavstva, koja je ukorijenjena u suštini njegove znanosti...«

10

Ibid., str. 1–14. Heidegger, npr. kaže: »Sva znanost je filozofija, sve jedno da li ona to zna i želi, ili ne. Sva znanost ostaje zarobljena u ovom početku filozofije. Iz njega ona izvlači snagu svoje suštine, pod pretpostavkom, da ona tom početku ostaje uopće dorasla.«

11

»Područja znanosti leže daleko jedno od drugih. Način obrade njihovih predmeta temeljno je različit. Ovo raspadnuto mnoštvo disciplina drži se danas zajedno još samo tehničkom organizacijom sveučilišta i fakulteta (*durch die technische Organisation von Universitäten und Fakultäten*), a jedno im značenje pridaje samo praktično postavljanje strukovnih ciljeva. Stoga je ukorijenjenost znanosti (*Verwurzelung der Wissenschaften*) u njihovom suštinskom temelju (*Wesensgrund*) odumla.« Martin Heidegger, *Was ist Metaphysik*, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main 1949., str. 22.

12

M. Heidegger, *Die Selbstbehauptung der deutschen Universitaet, Das Rektorat*, str. 17.

13

Jednu od najkompletnijih rasprava na ovu temu predstavlja knjiga: Victor Farias, *Heide-*

ger und der Nationalsozialismus, Frankfurt am Main 1989. Ujedno, ona je bila i predmet mnogih međusobno suprotstavljenih ocjena i komentara. O tome vidi detaljnije: Slobodan Žunjić, *Martin Hajdeger i nacionalsocijalizam*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad 1992., str. 7–13.

14

Jednu od najznačajnijih knjiga o ovom problemu i opće utjecaju njemačkih mandarina na znanstvena i kulturna kretanja u Njemačkoj napisao je Fritz Ringer, *The Decline of the German Mandarins*, HUP, Cambridge, MA 1969. O samim pojmovima *mandarin*, *mandarin ideology*, i *mandarin tradition*, vidi npr. str. 81–83.

15

Ibid., str. 90–113.

16

Vidi detaljnije o tome, J. Habermas, *Eine Art Schadensabwicklung*, str. 86–87.

17

Karl Jaspers, Kurt Rossman, *Die Idee der Universität*, Springer Verlag, Berlin–Göttingen–Heidelberg 1961., (»Vorwort«). »Istraživači i nastavnici, kao vladini opunomoćenici, pritisnuti su brigom hoće li u budućnosti još uvijek biti univerziteta, ili će pod tim imenom postojati nešto sasvim drugo. Prisjećanje na tradicionalni oblik više ne zadovoljava. Danas vrijedi alternativa: Ili ćemo uspjeti očuvati njemački univerzitet obnovom njegove ideje, odlučni da stvorimo novi organizacijski oblik, ili će univerzitet okončati u funkcionalizmu gigantskih institucija za školovanje i obuku u cilju stjecanja znanstveno-tehničke stručne sposobnosti.«

18

Ibid., str. 36.

na i raznorodna organizacijska struktura suvremenog univerziteta ne počiva na bilo kakvom jedinstvenom načinu mišljenja, a ponajmanje na ideji univerziteta. Na univerzitetima legitimno postoje mnogi fakulteti, instituti i druge organizacijske strukture koje se zasnivaju na sasvim drugim principima, a prije svega na čistom funkcionalizmu. Nitko više od univerziteta ne zahtijeva ideju univerziteta. Univerzitet se pretvorio u jednu gigantsku organizaciju čiji zadaci i funkcije padaju daleko od osobnih motiva i idealnih normi članova univerziteta. Dobro funkcioniranje ove institucije naprotiv čak zahtijeva odvajanje od onoga što je osobno. Od univerziteta se traži da služi društvenim i državnim ciljevima. Univerzitet, koji bi na istinski način osvjedočio ideju univerziteta, služio bi nekom nepostojećem, zamišljenom, idealnom društvu, ali ne i »ovom, ovdje«. Već je, dakle, šezdesetih godina bilo jasno da organizacijska struktura suvremenih univerziteta ne otjelovljuje više spomenutu ideju. Univerzitet je strukturalno ostao bez svoje ideje.

Čini se, međutim, da to čak i u djelima filozofa nije shvaćeno tako dramatično. Naime, govor o univerzitetu i sudbini njegove ideje u XX. stoljeću je manje ili više bio govor o njihovoj krizi i obnovi. Otuda ovakva jedna konstatacija da je univerzitet ostao bez svoje ideje u čitavom tom kontekstu nije shvaćena kao kraj same ideje. Naprotiv, nijedan od filozofa koji su u drugoj polovici XX. stoljeća promišljali ovu ideju (Habermas, Lyotard, Derrida) nije bio spreman do kraja konstatirati njenu »smrt«, iako bi se mnogi lakše složili da je proglaše »klinički mrtvom«.

Povećanje broja naručenih istraživanja iz gospodarstva i brzi rast komercijalizacije znanja uvjetovali su velike strukturalne promjene na univerzitetu. Neviđen rast tehnike i tehnologije doveo je do potpune informatizacije znanja, odnosno do toga da su dominantni predmeti prenošenja znanja postale njegove zalihe, tj. baze podataka. Razvoj znanja u XX. stoljeću obilježen je jakom eksteriorizacijom u odnosu na onog tko je ranije vrijedio kao njegov suvereni nositelj. U tom kontekstu se istovremeno mijenja institucionalni status članova univerziteta, tj. subjekta znanja. Na trenutak se čini da su predavanja koja drže »živi« profesori postala izlišna. Lyotard, npr. o tome kaže sljedeće: »Ali, čini se izvjesnim da u oba slučaja delegitimizacija i prevladavanje performativnosti oglašavaju kraj ere profesora – on nije kompetentniji od kompjuterske mreže za prenošenje utvrđenog znanja, i nije kompetentniji od interdisciplinarnih ekipa za izmišljanje poteza ili novih igara.«¹⁹ Čak i danas, početkom XXI. stoljeća, još je uvijek rano sagledati sve moguće implikacije koje proizlaze iz takve jedne situacije. Sigurno je međutim da je moderni, elitistički model akademskih profesora i univerzitetskih radnika koji su od osnivanja Berlinskog univerziteta 1810. godine u društvu uživali izuzetnu čast i privilegiran položaj, snažno doveden u pitanje. Surovi zahtjevi tržišta i halapljiva merkantilizacija znanja, u kojoj više nije važno je li nešto istinito, već »čemu to služi? ... može li se prodati? ... je li to djelotvorno?«,²⁰ doveli su do pretvaranja znanja u robu, odnosno, u glavnu proizvodnu snagu. Veza znanja i obrazovanja (*Bildung*), koja je bila temeljna za izvornu ideju univerziteta, potpuno je marginalizirana. To isto vrijedi i za kritički kapacitet znanja. Od znanja se danas prije svega traži funkcionalnost i performativnost. Znanje više nije samo sebi svrha već ono ima svoju cijenu, što omogućuje da se njime poput novca raspolaže i manipulira, te da se ono razmješta prema zakonima tržišta.

Upravo to nekontrolirano razmještanje znanja prema zakonima tržišta izbilo je državama-nacijama iz ruku mogućnost da samostalno odlučuju o politici obrazovanja i istraživanja. Kao što je gore već rečeno, internacionalne mega-

korporacije i međudržavni vojno-industrijski kompleksi u većoj mjeri diktiraju politiku istraživanja nego nacionalna Ministarstva obrazovanja i znanosti. Fakulteti i instituti na univerzitetima ovdje su samo u funkciji izvršitelja naručenih istraživanja.²¹ Nije se više moguće držati Kantovske podjele između »tehničke i arhitektoničke sheme«²² u sistematskoj organizaciji znanja koja zapravo utemeljuje strukturalnu organizaciju univerziteta. Kant vjeruje da se univerzitet mora zasnovati na suštinskim svrhama uma koje imaju u vidu opći interes čovječanstva, a ne empirijskim čiji se sistem može organizirati samo prema tehničkim, akcidentalnim shemama. Međutim, suvremena naučno-istraživačka praksa na univerzitetu pokazuje nešto sasvim drugo. Postalo je vrlo teško odvojiti čisto naučno od čisto tehničkog. Sve je teže izbjeći izraz 'težno-nauka'. S Heideggerom možemo reći da je sama moderna dominacija metafizičke filozofije omogućila vladavinu tehnike nad sveukupnošću onoga što jest.²³ Ekstremni oblik te dominacije sagledavamo u sveopćem ovladavanju prirodom, odnosno u nasilju koje čovjek vrši nad njom. Ne postoji više samo teorijsko ili samo tehnološko, samo naučno ili samo racionalno pitanje.²⁴ U tom smislu, uvidi do kojih dolazi filozofija mogu biti od koristi drugim naukama i disciplinama u neke sasvim pragmatične svrhe. Ministarstva obrane nekih zemalja ili transnacionalne mega-korporacije mogu investirati u fundamentalne teorijske nauke: filozofiju, sociologiju, psihologiju, zbog npr. ostvarivanje retoričke, logičke ili marketinške dominacije unutar neke konkurentne kompeticije. Kantovski zahtjev da područje filozofije ostane izvan domašaja bilo kakvog iskorištavanja i izvan poretka bilo koje moći, danas više nije razuman. Taj se proces već desetljećima uvelike događa, a događao se i u prošlosti. Lyotardove i Foucaultove analize odnosa znanja i moći jasno svjedoče o tome. Univerziteti i odbori i rektorati, odnosno članovi univerziteta nemaju više autonomiju u odlučivanju o istraživanjima. Oni ih samo provode. Kako je znanje postalo roba, univerzitet se našao na tržištu i sada podliježe surovim zakonima ponude i potražnje. Univerzitet i njegovi članovi ne grade svoj položaj na osnovi odnosa prema znanju i istini, već prema usponu *pragmatike naučnog znanja (pragmatique du savoir scientifique)* (Lyotard) i vladavini duha opće (tehnološke) performativnosti. Njihovu sudbinu određuju tržište i profit, a ne odnos prema znanosti i istini.

Kako onda danas govoriti o nezavisnom univerzitetu, o autonomiji univerziteta? Lyotardove riječi: »L'idee de *franchise universitaire* est aujourd'hui d'un autre âge«,²⁵ zaista pogađaju današnju situaciju. Sami nastavnici ne odlučuju o visini i načinu raspodjele sredstava koja će im država dati na raspolaganje, već se to čini u drugim centrima moći, raznim odborima i savjetima u kojima u većini sjede »ne-univerziteti« ljudi. Putovi zabrane istraživanja

19

J.-F. Lyotard, *La condition postmoderne*, str. 87–88. U vezi ovoga vidi također i str. 83–85.

20

Ibid., str. 84.

21

Vidi detaljnije o tome: J. Derrida, *Du droit à la philosophie*, str. 481–482. Usporedi također: J.-F. Lyotard, *La condition postmoderne*, str. 11–17, i Jürgen Habermas, *Theorie und Praxis*, Luchterhand, Darmstadt–Neuwied 1963., str. 377, 384.

22

Immanuel Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, Leipzig 1877., str. 629.

23

Vidi detaljnije o tome: Martin Heidegger, *Der Satz vom Grund*, Klett-Cotta, Stuttgart 2006., str. 57–61.

24

Vidi detaljnije o tom problemu: J. Derrida, *Du droit à la philosophie*, str. 480.

25

»Ideja 'nezavisnog univerziteta' pripada prošlim vremenima«, J.-F. Lyotard, *La condition postmoderne*, str. 83.

i svakojakih cenzura više nisu tako transparentni kao na početku XIX. stoljeća. Cenzori i bivši predsjednici raznih komisija za zabranu više nemaju ljudski lik. Putovi cenzuriranja i zabrane zbivaju se unutar tržišnog razmjешtanja kapitala i financijskih aranžmana – dakle, potpuno su decentralizirani. Čak i kada bi se htjeli boriti protiv cenzure, univerzitetski radnici ne bi točno znali protiv koga to trebaju činiti. Iako su nastavnici i studenti od osnivanja Berlinskog univerziteta 1810. godine željeli vjerovati u svoju potpunu autonomiju, država je kroz političke i financijske sisteme vlasti oduvijek vladala radom same institucije. Paradoksalno, u vrijeme ekspanzije transnacionalnog kapitala i nadnacionalnih kompanija, univerzitet se djelom oslobodio državne vlasti, ali je dobio još jednog gospodara. Onaj prvi je imao jasan lik, a za ovog drugog se još uvijek ne zna točno kako izgleda. Država dakle nije samostalna u vođenju naučne i obrazovne politike.

U čemu je dakle, ako više uopće jest, univerzitet danas autonoman? Tržište rada i interes svjetskog kapitala neposredno diktiraju upisnu politiku i same nastavne programe. Od univerziteta se sve češće traži odustajanje od svojih početnih pretpostavki. Nakon što se sve više povlači od zahtjeva da producira norme i ideale i svodi se na poduzeće koje proizvodi kompetencije, sada mu se i taj prostor ograničava. Proizvodnju kompetencija više ne određuje sama struka, već sistem koji od visokog obrazovanja zahtijeva najveći mogući doprinos tehnološkoj performativnosti. Fakulteti se sve više transformiraju u stručne škole za profesionalni trening. Prosvjetiteljski ideal znanja koje ujedno i obrazuje, oblikuje ljudsku dušu, njen karakter, moral i volju, sve manje obvezuje. Ako univerziteti danas žele zadržati važno mjesto u suvremenom društvu, ne mogu se pozivati samo na metafizički šarm ideje samosvrhovitog znanja ili na visoki ton ideje o autonomiji i bezuvjetnim akademskim slobodama, već se moraju odrediti prema surovim zakonima tržišta.

Dakle, sadašnjost i budućnost univerziteta više su nego ikada vezani za samu sudbinu i promijenjeni status znanja i znanosti u XX. stoljeću. Sve to spada u, uvjetno rečeno, vanjske razloge krize ideje univerziteta. Ali, pratimo li razvoj i promjene unutar povijesti filozofije, vidjet ćemo da se početak suvremene krize univerzitetske institucije u najvećoj mjeri poklapa s obznajivanjem krize filozofije kao metafizike.²⁶ Nietzsche, koji je krajem XIX. stoljeća otvorio put za njenu kritiku, prvi je u okviru nekoliko svojih spisa, a prije svega u tekstu »O budućnosti naših obrazovnih ustanova«, počeo kritizirati obrazovne norme i ideale svog doba. Toj se kritici pridružio i Heidegger u jednom od svojih najvažnijih tekstova, *Was ist Metaphysik?*, te također u djelu *Der Satz vom Grund (Princip razloga)*.²⁷

Ali, samo stotinjak godina ranije sve je izgledalo drugačije. Kantova, Fichteova, Schellingova, Schleiermacherova i Humboldtova borba za novo mjesto Filozofskog fakulteta unutar univerziteta, rezultirala je centralnom ulogom filozofije u legitimiziranju novoosnovanog Berlinskog univerziteta. Tim se putem osnivanje prvog slobodnog univerziteta 1810. godine poklopilo s institucionalnim legitimiziranjem filozofije kao suverene znanosti. Nošeni općom revolucionarnom opijenošću i duhom romantizma, njemački idealisti su vjerovali da crkva, određeni stalež ili neka aktualna vlast, ne mogu nikakvom bulom univerzitetu dati legitimitet, sve dok se on, nezavisno od njihovih potreba, bezinteresno ne utemelji u samoj težnji ka znanju. Samosvrhovito znanje, smatrali su oni, koliko god to paradoksalno zvuči, najbolje služi čovjeku sâmom, odnosno čovječanstvu u cjelini. Time je, posrednim putem, zapravo bilo rečeno da onaj tko želi imati vlast na univerzitetu, odnosno tko želi vladati univerzitetom (kao što su to ranije činili crkva ili bilo koji drugi suveren),

mora znati što je to znanje, tj. da je on jedini pozvan da donese odluku o tome što znanje jest.

U epohalnom, prosvjetiteljsko-romantičarskom zanosu, poduprtom općom kozmopolitskom orijentacijom u prvoj fazi njemačkog romantizma, možda se i povjerovalo da se univerzitet može legitimizirati samim znanjem, tj. znanjem o znanju, a ne subjektom znanja, tj. njegovim nositeljem. Ali, kako se univerzitet, još od osnivanja prvih ovakvih institucija u Srednjem vijeku, uvijek pojavljivao unutar konkretne, a ne zamišljene ljudske zajednice, odnosno unutar nekakve »neumoljive političke topografije« (Derrida), dakle, stanovitog političkog »odnosa moći« (Foucault) između zainteresiranih strana, tako je univerzitet i ovaj put imao svog gospodara. Prema zamisli osnivača prvog slobodnog univerziteta u Berlinu, jedino je filozofija bila dorasla zadatku legitimiziranja univerziteta, a sami filozofi, akademski profesori, trebali su iznijeti taj pothvat. Fichte, a naročito Schleiermacher i Humboldt, naivno su vjerovali da je država, čiji su oni zapravo činovnici, gospodareći institucijom univerziteta spremna ograničiti sebe samu.

Osnivanje prvog slobodnog univerziteta, pored već spomenutog izljeva znanja, dodatno je bilo praćeno i ogromnim očekivanjima. Može se slobodno reći da nikada prije u povijesti ljudskog roda tako veliki broj ljudi nije položio svoje najdublje nade i vjerovanja u osnivanje jedne obrazovne institucije. Dok su se do 1810. godine na većini europskih univerziteta uglavnom obrazovala isključivo plemićka djeca, kojima je to bila statusno-simbolička i socijalno-prestižna stvar, moderni univerzitet je pokrenuo burnu intelektualno-obrazovnu revoluciju, time što je svoja vrata širom otvorio za neskrivenu promociju nove, prosvijećene građanske klase. Vjerujući da potpuno raskida s tradicijom, odnosno s privilegijama i nasljednim pravima, novi stalež je svoje bolje mjesto u društvu poglavito tražio preko ideje obrazovanja.²⁸ Moderni, slobodni univerzitet je dakle, promovirajući novu ideju univerziteta i time novu ideju obrazovanja, ujedno promovirao i jedan novi stalež, »obrazovano građanstvo« (*Bildungsbürgertum*). Sami filozofi njemačkog idealizma također su polagali ogromnu nadu da će se čitava kultura i ukupan duhovni život nacije skoncentrirati u univerzitetskim institucijama (Humboldt) ili da će univerzitet primjerice biti mjesto rođenja emancipiranog društva budućnosti, tj. mjesto obrazovanja nacije (Fichte).

Iako se već kod Fichtea, Schellinga, Schleiermachera i Humboldta razvila svijest o obrani univerziteta od rasipanja u specijalne škole i o strogom odvajanju znanja od vještine, a sve u cilju idealističkog uvjerenja da znanost prvenstveno mora obrazovati i determinirati prosvijećeno djelovanje, početna velika očekivanja od novog, modernog univerziteta brzo su iznevjerena. Naime, idealističko shvaćanje institucije univerziteta, unutar općeg koncepta jedne filozofije izmirenja kao totalizirajuće moći koja treba objediniti znanstveni i obrazovni proces učenja s načinom života u modernim društvima, od samog je početka pred ovu ideju stavilo prevelike zahtjeve. Sudbina ideje univerziteta je već na samom svom izvoru opterećena tom utopijskom zamisli. Nešto slično bi se, u jednakoj mjeri, moglo reći za glasovitu Kantovu ideju o vječnom miru. Osim toga, rastuća specijalizacija koja je proizvodila beskra-

26

Vidi o tome: *ibid.*, str. 7–9.

27

Vidi detaljnije: M. Heidegger, *Der Satz vom Grund*, str. 48–49 i str. 56–57.

28

Vidi detaljnije o tome: Aleida Assmann, *Arbeit am nationalen Gedächtnis*, Frankfurt–New York 1993., str. 33.

no cjepkanje znanosti u pojedinačne nauke,²⁹ vrlo je brzo dovela u pitanje humboldtovsku postavku o jedinstvu znanosti. To se isto može reći i za drugo humboldtovsko jedinstvo – jedinstvo nastave i istraživanja. Naime, promjene u vanjskoj i unutrašnjoj strukturi univerziteta i fakulteta dovele su do naglog uvećanja broja instituta i stručnih škola, što je za posljedicu imalo razbijanje željenog jedinstva između nastave i istraživanja. Pored toga, najveći broj današnjih istraživanja, a to naročito vrijedi za SAD, najčešće se javno prezentira izvan nastavnih procesa, jer ova i nisu nastala u jedinstvu s nastavom. Sličan zaključak se može izvesti i za treće jedinstvo – akademsku slobodu nastavnika i studenata. Naime, snažna Humboldtova želja da znanost i visoko školstvo zaštiti od političkih intervencija i društveno uvjetovanog imperativa, ostala je samo iluzija. Već je vrlo brzo nakon osnivanja Berlinskog univerziteta u Njemačkoj došlo do snažne etatizacije obrazovanja, koja je dovela da gubitka vanjske autonomije univerziteta. Akademski sloboda nastavnika i studenata svela se unutrašnju autonomiju znanosti, čije su granice bile zidovi univerzitetskih institucija. Pored toga, rastući broj nastavnika i studenata vremenom je doveo do sve veće birokratizacije rada na univerzitetu.³⁰

Uz sve to, jačanjem mandarinske doktrine u Njemačkoj već krajem XIX. stoljeća i početkom XX. stoljeća, sve je jasnije postajalo da univerzitetsko, akademsko obrazovanje zadobiva čvrst klasni karakter, tj. da poprima buržoaski predznak. Akademsko obrazovanje je postalo obrazovanje jednog novog staleža, staleža viših državnih službenika i univerzitetskih nastavnika i studenata. Time je iznevjeren ključni epohalni, prosvjetiteljski ideal o čovjeku kao jednom nadstaleškom, nadnacionalnom, nadkonfesionalnom biću, koji je činio samu srž ideje univerziteta. Istovremeno, sunovratom romantičarskog pokreta iz kozmopolitizma u nacionalizam do kraja je iznevjeren njen univerzalistički sadržaj, te početno obećanje o emancipaciji društva kao cjeline.

Iz svega gore rečenog jasno se vidi da danas više nema niti vanjskih niti unutrašnjih uvjeta na temelju kojih bismo nedvojbeno mogli reći da filozofija, odnosno ideja univerziteta, suvereno legitimizira samu instituciju. Mnogi filozofi suvremenog doba otvoreno govore o zastarjelosti same ove ideje ili čak o njenoj smrti.³¹ Habermas je šezdesetih godina rješenje problema tražio u »Demokratisierung der Universität und Politisierung der Wissenschaft« (Demokratizacija univerziteta i politizacija znanosti).³² U to je vrijeme smatrao da se nastavnici i studenti moraju odlučiti na »političko djelovanje« ukoliko ne žele da neko drugi odlučuje o univerzitetu. Međutim, dvadesetak godina kasnije, razočaran činjenicom da reforme nisu dale rezultate i pritom odustajući od prethodnog stava, Habermas izgovara rečenicu koja se par desetljeća ranije nikako nije mogla zamisliti, a koja bi se mogla shvatiti kao neka vrsta kapitulacije velike ideje pred izmijenjenom stvarnošću: »Ako se, pod ovim pretpostavkama, više ne može spasiti unutrašnja veza univerziteta, zar ne bismo onda morali priznati da ova institucija također sasvim dobro funkcionira i bez ove drage ideje koju je nekada o sebi imala.«³³ Tako Habermasu nije preostalo ništa drugo nego da zaključi: »... der Idee der Universität könne nur noch extra muros neues Leben eingehaucht werden«.³⁴

Ako dakle danas imamo univerzitet, ali ne više i njegovu ideju, odnosno ako ideja univerziteta više nije u stanju legitimirati samu instituciju, tko će onda donositi posljednju odluku o tome što znanje jest, odnosno, tko će univerzitetu davati autoritet? Što će biti integrativni faktor univerziteta? Hoće li to, u skladu s globalnom potrebom za performativnošću i sveopćom efikasnošću, biti politička vlast, *bordovi* velikih multinacionalnih korporacija ili možda vojna industrija? Budući da se danas sve obrazovne institucije podređuju

političkoj vlasti, univerzitet više ni na koji način nije nezavisan. Hoće li se onda ideja univerziteta morati potpuno povući pred snažnim zahtjevom da univerzitet proizvodi kompetencije koje su potrebne jednoj državi i njenom gospodarstvu?

Mogli bismo se u tom slučaju zapitati: ima li uopće više bilo kakvih dodirnih točaka između idealističke ideje univerziteta i današnjih visokoškolskih institucija, odnosno načina na koji su one organizirane i na koji se u njima odvija nastava i istraživanje? Ako se u odnosu prema znanju i znanosti izgubio onaj humanistički, normativni, obrazovni aspekt, koji je još od grčkih vremena za njih same bio suštinski, kako ćemo onda danas uopće nazvati ono što je predmet znanstvene razmjene na visokoškolskim institucijama? Jesu li banke podataka, ogromne zalihe enciklopedijskog znanja čiji kapaciteti prelaze sposobnost bilo kojeg nastavnika ili studenta, zapravo predmet današnje znanstvene razmjene, tj. osnovni predmet prenošenja i razmjene znanja? Činjenica da su nastavnici i studenti kao subjekti znanja postali zamjenjivi, odnosno da njihov studijski rad mogu zamijeniti mašine, poklapa se s krizom ideje univerziteta, s njenim zastarijevanjem, odnosno, s idejama o njenom kraju. Kriza univerziteta zapravo je kriza subjekata univerziteta. Kriza univerziteta zapravo je kriza samih nastavnika i studenata. Kada danas govorimo o tome da filozofija kao znanost o znanosti više nije u stanju legitimizirati univerzitet, to ujedno znači da akademski građani, nastavnici i studenti ne mogu više biti subjekti legitimizacije. Ali, tko bi u procesu re-legitimiziranja univerziteta mogao zamijeniti nastavnike i studente? Odnosno, kako oni uopće mogu biti zamijenjeni?!

29

Kao što se vjerojatno vidi iz prethodnog tjeka ovog rada, izraz ‘znanost’ upotrebljavamo kada mislimo na ono što su njemački idealisti mislili pod *die Wissenschaft*, znanost u jakom smislu te riječi, dakle, kao filozofiju o tome što je znanje, odnosno kao pojedinačne nauke plus problem znanja, tj. problem njihovog utemeljenja. Riječ ‘nauka’ upotrebljavamo kako bi terminološkim odvajanjem spriječili eventualnu zbrku u razumijevanju. Izraz ‘nauka’ bi dakle odgovarao onome što idealisti najčešće označavaju s *eine Wissenschaft*. O problemima prevođenja i nemogućnosti nalaženja odgovarajućeg jezičnog ekvivalenta za ovaj njemački pojam u npr. engleskom jeziku, vidi detaljnije: Fritz Ringer, *The Decline of the German Mandarins*, str. 102–106.

30

O toj temi vidi npr.: Helmut Schlesky, *Ein-samkeit und Freiheit*, Rowolt, Hamburg 1963., str. 274. Naime, sam naslov Schleskyjeve knjige, *Usamljenost i sloboda*, intrigantno aludira na gore spomenutu proturječnost između vanjske i unutrašnje akademske slobode. Usporedi o istoj temi također: J. Habermas, *Protestbewegung und Hochschulreform*, str. 56., ili npr. J. Habermas, *Eine Art Schadensabwicklung*, str. 81–87. Habermas zauzima, moglo bi se reći, čak najradikalniji stav u kritici idealističke ideje univerziteta. On npr. na stranici 85. posljednjeg gore spomenutog teksta, govoreći o uvjetima ostva-

rivanja ideje univerziteta na početku njenog nastanka i kasnije u tijeku XIX. stoljeća, kaže sljedeće: »Ovi institucionalni preduvjeti za implementaciju fundamentalne ideje njemačkog univerziteta (*Gründungs-idee der deutschen Universität*) ili nisu postojali od početka ili su sve manje bivali ispunjeni do kraja 19. stoljeća«.

31

Vidi npr. Branko Despot, *Ideja univerziteta*, Globus, Zagreb 1991., str. 15. Despot npr. izričito kaže: »Ono što danas kao univerzitet jest to je univerzitet samo nominalno. Realno, ili u biti svojoj, univerzitet je mrtav... Univerzitet se mora utemeljiti u ideji univerziteta ili uopće nije univerzitet.« Usporedi s tim gore već spomenuto mjesto: J.-F. Lyotard, *La condition postmoderne*, str. 83.

32

Detaljnju razradu tog Habermasovog stava vidi u: J. Habermas, *Protestbewegung und Hochschulreform*, str. 108–134, te također u knjizi J. Habermas, *Theorie und Praxis*, str. 383–391.

33

J. Habermas, *Eine Art Schadensabwicklung*, str. 91.

34

»Ideji univerziteta, novi život se može udahnuti jedino još izvana«. Ibid., str. 80.

Usprkos općem dojmu da je ideja univerziteta u krizi, da je ona zastarjela ili da je čak »mrtva«, te da je to slučaj i sa subjektima univerziteta, a svejedno hoćemo li se složiti ili ne da to vrijedi i za sâmu instituciju, čini se da istovremeno ne možemo prestati misliti o samoj toj ideji. Ni jedan od gore spomenutih, najvećih kritičara (Habermas, Lyotard, Derrida) tvrdoglavo ustrajavanja na ideji univerziteta u drugoj polovici XX. stoljeća nije bio spreman u potpunosti odustati od nje. Naime, iako se svi slažu da od tri humboldtovska, temeljna principa ideje univerziteta nije ostalo gotovo ništa, oni ipak, na ovaj ili onaj način, žele na univerzitetu održati i očuvati prosvjetiteljsku,³⁵ opće-obrazovnu funkciju znanja. Pozivajući se na Parsonsa, Habermas zadatak univerziteta danas vidi između ostalog u funkciji »doprinosa kulturnom samorazumijevanju i intelektualnom prosvjećivanju«. ³⁶ Zajedno sa Schleiermacherom, on u odgovoru na pitanje »na čemu danas zasnovati integrativno samorazumijevanje korporativnog tijela univerziteta«, zaključuje da to jedino može biti »komunikacija«. ³⁷ I pored, dakle, sve prethodne kritike i odbacivanja većine idealističkih principa ideje univerziteta, on ipak u nastavku priznaje da se »dosjetka (*Witz*) kod te stare ideje sastoji u tome da se ona utemelji u nečemu stabilnijem – u samom naučnom procesu koji se neprestano diferencira«. Ali, budući da to više ne može biti ništa što podsjeća na »normativni ideal, jer ideje stalno dolaze i odlaze«, i budući da »mnoštvo disciplina ne ostavlja nikakav prostor za totalizirajuću moć (*totalisierende Kraft*) bilo jedne sveobuhvatne, filozofske, osnovne znanosti (*umfassenden philosophischen Grundwissenschaft*), bilo samo jednog reflektivnog oblika materijalne kritike znanosti, koji bi proizašao iz ovih disciplina«, integrativni faktor na univerzitetu, tj. »ono što univerzitetske procese učenja u njihovim različitim funkcijama drži na okupu«, moramo tražiti u *komunikacijskim oblicima naučne i stručne argumentacije (die kommunikativen Formen der wissenschaftlichen Argumentation)*. Po uzoru na Schleiermachera, Habermas ponovo aktualizira ono što su još Grci afirmirali u svojim prvim školama – da naime potraga za istinom i učenjem uvijek implicira nekakav organiziran, zajednički rad, odnosno »javno komunicirajuću zajednicu istraživača« ili, drugim riječima, »kooperativnu potragu za istinom«. ³⁸ Tako na izvjestan način zajedništvo nastavnika i studenata, koje između ostalog čini jednu od osnovnih postavki humboldtovskog univerziteta, još uvijek živi i, čak štoviše, prema Habermasu predstavlja jedan od stupova suvremenog univerziteta, doduše možda na nešto izmijenjen način, ali to očigledno ne smeta Habermasu da upravo na tom mjestu položi najveće nade u budućnost univerziteta. Pozivajući se na Humboldtov opis odnosa nastavnik–student, on utvrđuje da stara ideja univerziteta još predstavlja zdrav okvir za znanje i učenje. ³⁹ Odbijajući da »komunikacijsku, univerzitetsku zajednicu« po uzoru na njemačke idealiste proglasi za uzor čitavom društvu, ⁴⁰ Habermas dakle na kraju dolazi do toga da je zbog budućnosti univerziteta ipak nužno da život i rad na njemu zadrže neku formu zajedničkog života i rada posvećenog znanju, učenju i istraživanju, a to je upravo ono što su stari Grci zvali *bios theoretikos*, a što je u kasnijoj kršćanskoj tradiciji i radu prvih srednjovjekovnih univerziteta osnovanih u XII. stoljeću označavano s *vita contemplativa*. To bi značilo da, prema Habermasu, još uvijek nisu iscrpljene sve mogućnosti koje u sebi nosi ideja univerziteta, te da univerzitetska stvarnost još uvijek može imati koristi od nje. Budući, međutim, da danas više nije moguće zagovarati ideju univerziteta u njenom izvornom, idealističkom obliku, Habermas se sigurno ne bi mogao složiti s tim da ona još uvijek može legitimizirati sâmu instituciju.

Dakle, usprkos krizi u kojoj se ideja univerziteta gotovo neprekidno nalazi u XX. stoljeću, i usprkos sve jačim glasovima da se od nje odustane, ne možemo

je se tako lako »osloboditi«. Što nas to stalno iznova nagoni da razmišljamo o ideji univerziteta? Zajedno s Derridaom se možemo drugačije zapitati: kako da danas ne mislimo o univerzitetu?⁴¹ Kako je uopće moguće da univerzitet jest, a da nema svoju ideju? Reći da univerzitet nema svoju ideju, odnosno da je univerzitet ostao bez svoje ideje, značilo bi isto što i reći da univerzitet nema više svoju suštinu, svoju svrhu, svoj razlog postojanja – govoreći s Heideggerom i Derridaom, da više nema svoj *princip razloga* (*der Satz vom Grund*, *Le principe de raison*), odnosno da ga je izgubio. Međutim, kako možemo misliti da univerzitet ima svoj smisao, svrhu, *princip razloga*, ako ga pri tom sami ne tražimo, odnosno, ako ga sami ne dajemo, stvaramo, nudimo?⁴² Dakle, na koji uopće način govorimo o tome da univerzitet ima svoju ideju? Može li univerzitet imati svoju ideju, svoju svrhu nezavisno od subjekta univerziteta, nezavisno od nastavnika i studenata? Može li se, dakle, ideja univerziteta, tj. *princip razloga* sâmog univerziteta nalaziti u sâmoj instituciji, univerzitetskim zgradama, zidovima univerziteta, bibliotekama, arhivama? U tom bismo slučaju morali pretpostaviti da bi onda svako od nas dolazio u univerzitetsku zgradu po ideju univerziteta, te da bi ga smisao, svrha univerziteta, njegov *princip razloga*, »čekao« negdje po hodnicima i amfiteatrima! Ovaj kontekst predstavlja, međutim, već jedno sasvim pogodno tlo za razvijanje jednog »witzkastog« govora o univerzitetu. U neophodnosti relaksacije živih aktera današnje univerzitetske drame od, s jedne strane, utopijskog pristupa ideji univerziteta karakterističnog za prosvjetiteljsko-emancipatorski način njenog shvaćanja u njemačkom idealizmu te, s druge strane, potpunog izbjegavanja njenog kritičkog promišljanja u kontekstu sveopće merkantilizacije suvremenih univerziteta, čini nam se jedino umjesnim afirmirati jedan sasvim drugačiji govor o ovoj ideji. Koliko god se »witzkasti« način govora možda činio neprimjerenim, ovdje podsjećamo da je šire semantičko polje imenice

35

Vidi detaljnije o tome, npr.: J. Derrida, *Du droit à la philosophie*, str. 466.

36

»Beiträgen zu kultureller Selbstverständigung und intellektueller Aufklärung«, J. Habermas, *Eine Art Schadensabwicklung*, str. 93.

37

Ibid., str. 95.

38

Uporedi s tim: B. Despot, *Ideja univerziteta*, str. 7–8. Despot smatra da život u znanstvenom zajedništvu suštinski određuje bit samog rada na univerzitetu. »Zajednica znanstvenog mišljenja je istinsko *mi* znanstvenih radnika«.

39

»Čak i izvan univerziteta, znanstveni proces učenja zadržava nešto od svog izvornog univerzitetskog oblika (*universitären Ursprungsform*). Svi oni (seminari na fakultetu i institutu) žive od stimulativne i produktivne moći diskurzivne debate (*Anregungs- und Produktivkraft eines diskursiven Streit*), koja sa sobom nosi obećanje iznenađujućeg argumenta. Vrata ostaju otvorena...«. J. Habermas, *Eine Art Schadensabwicklung*, str. 97.

40

Ibid. »Ne želim sada ponavljati grešku pretvaranja komunikacijske zajednice istraživača u nešto uzorno. Egalitarni i univerzalistički sadržaj njenih oblika argumentacije izražava samo norme znanstvene aktivnosti, a ne i norme društva kao cjeline.«

41

Upravo svjestan tog snažnog imperativa koji nam nalaže da mislimo o ovoj ideji, Derrida svom, ovdje više puta spomenutom tekstu »Les pupilles de l'Université : Le principe de raison et l'Idée de l'Université«, daje podnaslov »Comment ne pas parler, aujourd'hui, de l'Université?« (Kako ne govoriti, danas, o Univerzitetu?). Vidi detaljnije o razlozima davanja takvog podnaslova: *Du droit à la philosophie*, str. 461–462.

42

Analizirajući Leibnizovo određenje principa razloga, Heidegger insistira da je za njegovo shvaćanje ključno ovo davanje, vraćanje, činjenje, tj. stvaranje razloga (*reddendae rationis*). Naime, termin *reddere* dozvoljava sva ta značenja. Vidi detaljnije o tome: Martin Heidegger, *Der Satz vom Grund*, str. 44–49. Uporedi s tim: J. Derrida, *Du droit à la philosophie*, str. 470–474.

Witz zapravo glagol *wissen*, što onda jasno ograničava eventualno klizanje šaljivog govora o ovoj ideji u nekakvu trivijalnu ispraznost u kojoj bi nam cilj bio samo zabaviti čitatelja. *Witz*, kao što svi to dobro znamo, zaista zabavlja i uveseljava, ali ujedno, »budeći« nas, donosi i jednu jasnu spoznaju, uvid. Govoriti »witzkasto« o nečemu ne znači odustati od razumijevanja, traženja i davanja razloga, te od znanja uopće. Budući da on ima tu sposobnost da iznenada »probudi« u vlastitu subjektivnost utonule članove jednog društva, te da u sebi nosi mogućnost da kroz auto-tematizaciju na jedan vedar način ironizira same aktere univerzitetske krize, nastavnike i studente, jer nema *witzkasti-jeg Witz*a od onog koji se priča na vlastiti račun, čini nam se vrijednim ispitati u jednom budućem istraživanju sve mogućnosti koje u sebi krije »witzkasti« govor o ideji univerziteta.

Iz razloga nostalgije za nekadašnjim visoko podignutim tonom, nećemo se ovdje potpuno prepustiti ovakvom jednom šaljivom, univerzitetskom čavrljanju. Želeći stoga da kontekst ove analize ponovo učinimo »ozbiljnim«, podsjećamo da govoriti »witzkasto« ujedno znači služiti se dosjetkama (*Witz*). U tom bismo smislu, ako imamo u vidu gore nagoviještenu vezu između ideje univerziteta i subjekta univerziteta, mogli reći da bi ideja univerziteta mogla postojati čak i ako bi nekim čudom ovoga trenutka s lica zemlje nestali svi postojeći univerziteti i fakulteti. Dakle, posjedovanje razloga za postojanje univerziteta, tj. njegova ideja, neposredno je vezana za njeno davanje, činjenje, stvaranje. Univerzitet može imati svoju ideju samo onda ako je nastavnici i studenti daju, a opet, ovi je ne mogu dati ako je prije toga nisu tražili. Stav da je univerzitet danas ostao bez svoje ideje prvenstveno znači da za njom danas više niko ne traži. U tome je, dakle, *Witz*.

Tako dolazimo do pitanja odgovornosti pred samom ovom idejom. Naprijed navedena misao da kriza ideje univerziteta ujedno znači krizu nastavnika i studenata ovdje dobiva svoj puni smisao. Ne stupa li ideja univerziteta upravo onda u krizu kada svi čekamo da nam netko drugi izvana ponudi njen *princip razloga*? Ali, imajući u vidu gore opisano stanje na današnjim univerzitetima, možemo li očekivati da se nov pristup promišljanju ove ideje pojavi unutar same institucije? Budući da je univerzitet, u svim vremenima, stajao u *neumoljivoj političkoj topografiji* i da je stoga uvijek postojala velika opasnost da ga za sebe prisvoje raznorazne političke snage, ali budući i da je danas teško izbjeći zahtjev da univerzitet putem stvaranja profesionalnih kompetencija na određeni način bude u službi države, jasno je da novu odgovornost prema ideji univerziteta moramo tražiti izvan, odnosno s one strane starog modela dihotomije samosvrhovito znanje–profesionalizacija, ali naravno uz odlučno odbijanje razmatranja mogućnosti »zamjene« profesora i studenata. Prepuštene sami sebi, uslijed ozbiljne krize same institucije, a i u želji da ne ponavljamo ranije greške »skrivanja« iza nje, moramo tražiti vlastite, izvaninstitucionalne putove u novu odgovornost pred univerzitetom.⁴³ Svjesni istovremeno da se nikako ne može odustati od ove ideje, jer nikada i nitko nije govorio o univerzitetu a da pritom nije imao nekakvu ideju o tome što bi on trebao biti, ali i svjesni također činjenice da više nije razumno tvrdokorno insistirati na bezuvjetnom obnavljanju tri Humboldtova principa, možda rješenje, poput Habermasa, trebamo tražiti u jednom »witzkastom govoru«, u jednom posezanju za dosjetkom, vicom (*Witz*).⁴⁴ Poput Schleiermachera, (on sada *prvi zakon svakog napora usmjerenog ka znanju* vidi u *Mitteilung* (komunikaciji).⁴⁵ Budući da svaka diskurzivna debata na fakultetima i institutima, u okviru seminara, nosi u sebi *obećanje iznenađujućeg argumenta* (*die promissory note des überraschenden Argumentes*), možemo zaključiti da *vrata ostaju otvore-*

*na; svakog trenutka može se pojaviti novo lice, nova ideja koja se javlja sasvim neočekivano (Die Türen stehen offen, in jedem Augenblick kann ein neues Gesicht auftrauchen, ein neuer Gedanke unerwartet eintreten).*⁴⁶

U takvim promišljanjima ideje univerziteta sâma institucija, nacija i država moraju pasti u drugi plan kako bi se ponovo dao prostor afirmaciji onog izvaninstitucionalnog – ideji znanstvenog udruživanja, značaju *bios theoretikosa*, buđenju samoobrazovnog potencijala i neophodnosti jedne istinske odluke za znanost. Nismo sigurni da znamo siguran put u nekakvo novo promišljanje ideje univerziteta, ali želimo vjerovati da putovi k jednom novom legitimiziranju univerziteta, tj. njegovom re-legitimiziranju, vode preko odlučnog odbijanja da se i dalje anakrono ustraje na visokom tonu govora o ovoj ideji, tj. s druge strane, prihvaćanju sadašnje situacije kao najbolje moguće u kojoj se univerzitet ikada nalazio u svojoj dugoj povijesti. Ako dakle zajedno s njenim začetnicima, filozofima njemačkog idealizma, vjerujemo da ideja univerziteta nije tek još jedna od mnogih utopijskih zamisli, onda ne možemo očekivati da joj neko drugi do nas samih »udahne novi život«. A kako drugačije u jednom uspavanom i dremljivom društvu, koje se takoreći nalazi u »dogmatskom drijemežu«, pokrenuti duhove nego time da im se ispriča jedan *Witz*.

43

Derrida npr. odlučno tvrdi da takva jedna »odluka mišljenja ne može biti unutar-institucionalni događaj, akademski moment (*un événement intra-institutionnel, un moment académique*).« Vidi detaljnije o tome: J. Derrida, *Du droit à la philosophie*, str. 496. Usporedi također s tim i Lyotardov stav: »Mi ne vjerujemo da je filozofija kao rad legitimiziranja osuđena; ali moguće je da ga ona može izvršiti, ili bar unaprijediti, samo ako preispita svoje veze s institucijom univerziteta«. Vidi detaljnije: J.-F. Lyotard, *La condition postmoderne*, str. 63–68.

44

J. Habermas, *Eine Art Schadensabwicklung*, str. 95.

45

Friedrich Schleiermacher, »Gelegentlichen Gedanken über Universitäten in deutschem Sinn«, u: *Die Idee der Deutschen Universität*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1956., str. 224.

46

J. Habermas, *Eine Art Schadensabwicklung*, str. 97.

Zoran Dimić

Re-Legitimierung der Universität – ein neuer Witz

Zusammenfassung

Die Grundfrage dieser Studie ist wie diese Forschung uns ermöglichen könnte, vor der Idee der Universität einen neuen Horizont zu öffnen. Fichtes, Schleiermachers und Humboldts Beharren auf der Verteidigung der Autonomie der Universität hat ein anderes Problem verursacht – schicksalhafte Beziehung der Universität mit dem Staat, die sich als zu schwierige Belastung erwiesen hat. Unter dem Einfluss des Staates eine professionelle Kompetenz zu produzieren, in der Welt, die an Verwaltungs- und Wirtschaftlichsfunktionalität und Leistungsfähigkeit zunehmend insistierte, entfernte die Universität weiter von ihren modernen aufklärerisch-humanistischen Rahmen, d.h. von der verkündigten emanzipatorischen Rolle des Wissens. Die Universität war, aber, gleichartig das Opfer des hoch gehobenen Tons, mit dem die Philosophen des deutschen Idealismus über sie gesprochen haben. Damit wird die Universität zwischen Wissenschaft, Nation und Staat verspannt. Die Idee der Universität verwandelte sich in die Ideologie der Universität. Die Universität ist ohne ihre Idee geblieben. So heute zustimmt, bei Habermas, Lyotard und Derrida, die Antwort auf die Frage ob die Idee der Universität immer noch die Institution selbst legitimieren könnte, mit dem Versuch des Erwachens der „lebendigen Akteure“ der Universität, Professoren und Studenten. Der heutige Weg der Philosophie in eine neue Legitimierung der Universität ist möglich nur wenn sie ihre Haltung zu der Institution revidiert. Können wir die Re-Legitimierung der Universität als einen neuen Witz verstehen?!

Schlüsselwörter

Idee der Universität, Wissenschaft, Witz, Kommunikation, bios theoretikos, wissenschaftliche Gemeinschaft